

**“ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮНИЙГ ЭГҮҮЛЭН ТАТАХ” АСУУДЛЫГ
ҮНДСЭН ХУУЛИЙН АГУУЛГЫН ХҮРЭЭНД АВЧ ҮЗЭХ
БОЛОМЖ, ЖИШИГ, ХАНДЛАГА**

(Гадаадын улс орны конституцийн агуулга үзэл санаанд
тулгуурласан тойм мэдээлэл)

Г. Алтан-Оч, Г. Чулуун

Парламентын гишүүнийг эгүүлэх татах .. явдлыг гадаадын улс орнуудад хэрхэн үздэг, яаж зохицуулдаг ерөнхий тойм гаргах үүднээс (зарим хууль санаачлагчийн ирүүлсэн хүсэлтийн дагуу) Улсын Их Хурлын Тамгын газар дэлгэрэнгүй лавлагаа гаргасан. Уг лавлагаанд үндэслэж доорх мэдээллийг бэлтгэв.

1. Асуудлыг конституцийн хүрээнд авч үзэх боломж

Парламентын гишүүнийг сонгогчдын саналаар эгүүлэн татах асуудалд гадаадын улс орнууд болгоомжтой ханддаг нь ил байна. Тухайн асуудал зарим тохиолдолд парламент дахь хүчний харьцааг ёсбусаар өөрчлөх сэдэл болох эрсдэлтэй .. зэргийг тооцож, гадаадын улс орнууд парламентын гишүүнийхээ мандатын шинж байдлыг ихэнх тохиолдолд үндсэн хуулиар “өөрөөр нь тодорхойлуулдаг” гэж үзэж болохоор байна.

Монгол Улс ч мөн 1992 онд энэ жишгийг дагаж Улсын Их Хурлын гишүүний “мандатын хэв шинжийг” Үндсэн хуулиараа дам тогтоосон. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 23 дугаар зүйлд “Улсын Их Хурлын гишүүн бол ард түмний элч мөн бөгөөд нийт иргэн, улсын ашиг сонирхлыг эрхэмлэн баримтална” гэсэн нь, Монголд, парламентын гишүүн императив бус чөлөөт мандаттайг харуулж байна.

Ардчилсан хувьсгалаас өмнө манай АИХ –ын депутатууд императив хэв маяг бүхий мандатын эзэд байв. Парламентын гишүүнийг сонгогчдийн саналаар эгүүлэн татах асуудал императив мандатын орчинд илүү амархан шийдэгддэг. БНМАУ –ын үед депутатын мандатыг цуцалж байсан тохиолдол бий ч, харин, сонгогчдын зүгээс тэднийг эгүүлэн татаж байсан нь төдийлэн анзаарагдсангүй. Энэ нь тухайн үед манайд улстөрийн сонгууль өөрөө ёс төдий “хуурамч зүйл” байсны ч дам харуулж байж болох талтай.

2. Парламентын гишүүнийг эгүүлэн татах асуудлыг үндсэн хуулийн эрх зүйн үүднээс зохицуулдаг нийтлэг жишиг

Тухайн улсад хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа хууль тогтоомжоор тодорхойлогдсон парламентын гишүүний “мандатын хэв шинж” –ийг цэнэж тооцохгүйгээр хууль тогтоох байгууллагын гишүүнийг эгүүлэн татах асуудлыг шууд сөхөж ярих нь .. улмаар оновчтой биш шийдэлд хүрэх эрсдэл боломжийг багасгахгүй. Аль нэг улс оронд “сонгогчид нь парламентын гишүүнээ эгүүлэн татдаг эсэх” –ийг сонирхохын урьтал болгож, эхлээд, тэнд чухам “ямар мандатын систем” үйлчилж байгааг тандах зөв юм. Бид гадаадын нийт 150 орныг хамруулж хийсэн сэдэвчилсэн лавлагаа гаргахдаа энэ аргагүйгээр хандсан болно.

Парламентын гишүүн [конституцид зааснаар] хэрэв императив хэв шинжийн (захирагдмал) мандаттай байх тохиолдолд, тухайн гишүүн “сонгогчийнхоо захиа даалгаварыг шууд

биелүүлэх үүрэгтэн, тэдний өмнө хариуцлага хүлээгч субъект мөн” гэх чанар нь илүү тодорч харагддаг. Репрезентант¹⁷³ мандаттай тохиолдолд парламентын гишүүнийг эгүүлэх татах боломж үгүй. Манай лавлагаанаас ийм жишиг ажиглагдсан; гэж үзнэ. Товчоор хэлбэл, “... гишүүнийг эгүүлэн татах асуудал нь үндсэн хуулийн агуулгын хүрээнд хамаарах” нийтлэг жишиг бүхий байна.

3. Парламентын гишүүнийг сонгогчдын саналаар эгүүлэн татах асуудлыг авч үзэх зарим үндэс, арга хандлага

Парламентын гишүүний мандатынх нь хэв шинжээр нь ялгаж ангилбал, дэлхийн улс орнуудын дийлэнх олонхи нь хууль тогтоомжоороо “чөлөөт мандат” –ын орчин бүрдүүлжээ. Социалист үзэл санааг баримталсан, нам төвт нийгмийн тогтолцоотой улс оронд ч парламентын гишүүнийг “цэвэр императив” мандаттай байлгахаас цэрвэх болсон байна.

Парламентын гишүүн “захирагдмал” мандаттай байлгах нь, шийдвэр гаргагчид “нийгмийг бүхэлд нь цогц систем мөн” гэж үзэхгүй байгаагийн илрэл буюу онол зарчмын үүднээсээ “зөв биш арга хандлага” –ын тусгал гэж үздэг ажээ. Гишүүнийг сонгогчдын саналаар эгүүлэн татах нь зарим тохиолдолд парламент дахь хүчний харьцааг ёсбусаар өөрчлөх сэдэл болох эрсдэлтэйг өмнө тэмдэглэсэн. Энэ бол хэрэг дээрээ “засгийн эрхийн тухай” том асуудал мөн тул .. дэлхийн улс орнууд үндсэн хуулиараа үүнийг нэгмөр шийдээд явдаг хандлага байна.

Түүхэн талаас нь яривал императив мандатын сул тал, дутагдал цаг хугацааны хувьд эрт ажиглагджээ. Франц бол императив мандатыг анхалж (1789) халсан улсын нэг. Үүнийгээ францын их хувьсгалын үндсэн ололтын нэг гэж үздэг бахархдаг. Тэр цагаас хойш францчууд олон үндсэн хуулийн нүүр үзсэн бөгөөд тэдгээрийн нэгэнд нь ч “императив” мандатыг хүлээн зөвшөөрч байсан удаагүй.

Императив мандатын зарчим Парижийн коммун (1871) –ы үзэл санаа, марксист ленинист онол номлолын орчинд илүү таарч тохирдог гэх. Ямар ч байсан, ялангуяа хуучин социалист системийн гэгдэх улс орнуудад (тэдгээрийн үндсэн хууль, органик хуулиудад нь) императив мандатын зарчим түгээмэл хэрэглээтэй явж ирсэн ба заримд нь одоо ч хэвээр үргэлжилж байгаа нь лавлагаанаас харагдлаа. Судалгаанд хамрагдсан дэлхийн 149 орны 126–д нь парламентын гишүүнийг сонгогчдын саналаар эгүүлэн татах боломжийг контитуцаараа хаажээ. Энэ үзүүлэлтийг парламентын засаглалтай улс орнуудын хүрээнд авч үзвэл, “.. эгүүлэн татдаггүй ..” орнуудын эзлэх хувь улам ихсэнэ.

Ардчилсан орнуудын үндсэн хуулийн агуулга үзэл санаа бүхэлдээ “парламентын гишүүнд хэн ч захиа даалгавар өгөх, тухайлсан үүрэг хариуцлага ногдуулах эрхгүй” –г нийтлэгээр бүрнээ зөвшөөрч байна. Парламентын гишүүн хууль тогтоох бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэхдээ өөрийн итгэл үнэмшлээр, зүрх сэтгэлээрээ, бусдаас хараат бусаар оролцох учиртай. Ингэхэд нь “императив мандат” зарим талаар зөрчил үүсгэх бололцоотой юм. Эрх зүйн системийн өөрчлөлт шинэчлэлийн агуулгаар харвал “императив мандат” нь тэмүүлэх чиглэл биш юм байна.

Үндсэн хуулийн болон сонгуулийн эрх зүйгээр мэргэшсэн зарим судаачид (францын М. Прело .. г. м.) “улстөрийн нам төвт тогтолцоонд парламентын гишүүн .. сонгуульд нэр дэвшихээсээ авхуулаад олон зүйл дээр сонгогчидоос төдийгүй, улстөрийн намаас, намын фона (ар) дэмжлэгээс хараат байдалд” явдаг. Парламентын гишүүнийг императив бус чөлөөт мандаттай болгох нь дурдсан байдлыг эерэгээр өөрчлөх нэг алхам; гэж үзжээ.

¹⁷³Репрезентант [фр. representant – төлөөлөгч, гишүүн, представитель] – манай тохиолдолд улс нийтийг эрх ашгийг төлөөлөх хамгаалах эрхтэй гэсэн санааг илэрхийлэх тодотгол;

4. Анхаарах зарим санаа

- А. Дэлхийн улс орнуудын парламентын гишүүний мандатын хэв шинжийг тодорхойлоход тэдгээрийн конституцийн агуулга заалт чухал бөгөөд хүрэлцээтэй.
- В. Зарим улс оронд эрх зүйн зохицуулалтын “тухайн тохиодол”-ууд оршдогийг нэмж тэмдэглэе. БНАСАУ-д, “Бүх шатны депутатууд ажлаа [сонгогчдын өмнө] хариуцах” үндсэн хуулийн заалттай. Үүгээр нь, тэндэхийн парламентын гишүүний мандатыг шууд “императив” ангилалынх гэж үзэх нь хангалттай биш. Жишээ нь, манай Үндсэн хууль [1992] -д ч мөн “ажлаа [бусдын өмнө] хариуцах” гэсэн ийм хэллэг бий. Монгол Улсын конституцийн 35 дугаар зүйлд “Улсын Ерөнхийлөгч УИХ-д ажлаа хариуцна” гэдгийн цаана “яаж хариуцах, хариуцахаараа чухам яаж” нь тодорхой бус талдаа.

Харин “БНАСАУ –ын Ардын Дээд Хурлын депутатыг сонгогчид [итгэл алдсан тохиолдолд] эгүүлэн татаж болно” (заалтын өмнө дурдаагүй 2 дахь абзац) гэдэг нь тэндэхийн парламентын гишүүн чухамхүү захирагдмал мандаттайг илтгэж байна. БНАСАУ-ын конституцийн дурдсан заалтууд асуудлыг “нэг сумаар” бүх түвшинд “зэрэг зохицуулснаараа” онцлог байв.

- С. Кыргызстанд эдүгэ [бүх шатны кенешийн гишүүдийн эрх зүйн байдал]-ыг тусгайлсан хуулиар хамтад нь зохицуулах хуулийн төсөл [оролдлого] боловсруулалтын шатандаа явж буй. Тэнд, орон нутгийн Хурлуудын депутатыг сонгогчдын саналаар эгүүлэн татах, түүнийг хэрхэн хэрэгжүүлэх талаарх дэг дэлгэрэнгүй туссан байв. Кыргызстан Улсын Жогорку Кенешийн депутатыг эгүүлэн татахгүй; гэсэн Кыргызстаны үндсэн хуулийн заалттай .. тул тэр төсөлд, энэ талаар туссаагүй, тусах ч боломжгүй юм.

Украин Улсын нутгийн өөрөө удирдах ёсны байгууллагад сонгогдсон депутатын статусын тухай хуульд “орон нутгийн депутатыг [сонгогчдын саналаар] эгүүлэх татах үндэслэл процедурыг дэлгэрэнгүй заасан. Тэнд орон нутгийн депутатыг шаардлагтай тохиолдлуудад эгүүлэн татдаг хуультай. Украины Дээд Рада-ийн зарим депутат «улс бол томуулсан “орон нутаг” мөн» гэж үзэж, “итгэл алдсан депутатыг орон нутгийн түвшинд сонгогчид эгүүлэн татаж болдог” (зарчим) парламент (Дээд Рада) -ын гишүүний тухайд ч нэг адил хэрэгжих учиртай, ингэхгүй явж ирсэн нь шударга явдал биш; гэжээ. Харин Кыргызстанд үүнийг тийн үздэггүй нь өмнөх абзацаас илт байв.

* * *